

Sociale wetenschappen binnen de theologie als brugverschijnsel

C. Bakker & R.Ruard Ganzevoort

Published in: C. Bakker & R.R. Ganzevoort (red.) *Omgaan met de ander. Afscheidscolleges van Piet Steegman en Jan Visser*. U.U. theologische faculteit, 1994, 9-20.

ABSTRACT

Social Sciences within Theology as a Bridging Phenomenon.

This paper reflects on the interdisciplinary cooperation in the field of what is usually called practical theology. The authors use the metaphor of the bridge to point to various promising and problematic connections: social sciences and theology, theory and practice, ideal and reality, individual and social context. The bridge-metaphor prevents practical theologians of choosing one side over the other.

Wie zoekt naar een omstreden wetenschapsgebied kan goed terecht bij de Sociale Wetenschappen binnen de Theologie (in het vervolg: SWT). Daar immers verzamelt zich de kritiek van theologen die een vreemde (en wereldse) eend in de geestelijke bijt ontmoeten, sociaal-wetenschappers die theologie beschouwen als een wereldvreemd en wetenschapsvreemd geloofsperspectief, en buitenstaanders die zich afvragen wat wetenschappelijk (in de zin van theoretisch) en praktisch de waarde kan zijn van deze ontmoeting van twee verschillende benaderingen.

De fundamentele achtergrond van deze discussie ligt in het feit dat de SWT een brug slaan. Daar ligt ook direct de centrale betekenis van het vakgebied. Die brug heeft verschillende verschijningsvormen. In de eerste plaats is er de al genoemde verhouding van de twee wetenschapsgebieden die in de benaming zichtbaar wordt. In de tweede plaats is er de verhouding tussen theorie en praktijk. In de derde plaats is er de verhouding tussen ideaal en werkelijkheid. In de vierde plaats is er de verhouding tussen persoon en context. We gaan in deze inleiding kort in op de vier genoemde punten. Het doel is een kader te schetsen waarbinnen de vakgroep SW van de theologische faculteit functioneert. De aanleiding is het afscheid van Prof. dr. J. Visser en Drs. P.D.D. Steegman, die in Utrecht jarenlang in deze vakgroep hun bijdrage hebben geleverd. Hun afscheidscolleges vormen de hoofdmoot van deze uitgave. Daarin blijkt de verscheidenheid die inherent is aan

de samenwerking van verschillende disciplines binnen één vakgroep, maar ook de eenheid van een concentratie op de brugfunctie van de SWT.

Dat is een belangrijk aandachtspunt, omdat de SWT steeds weer voor zichzelf en de anderen de vraag moet beantwoorden waar zij staat, en wat haar specifieke karakter is. In zijn recente inleiding in de praktische theologie heeft Heitink (1993) getracht dat onder woorden te brengen door er de nadruk op te leggen dat de praktische theologie verstaan moet worden als crisiswetenschap. Daarmee bedoelt hij dat de praktische theologie zich in de hedendaagse crisis van kerk en geloof voortdurend beweegt tussen aanpassing en vernieuwing. Dingemans (1994) vraagt zich af of dat niet voor heel de theologie geldt; een vraag die waarschijnlijk positief beantwoord moet worden.

DE BRUG TUSSEN SOCIALE WETENSCHAPPEN EN THEOLOGIE

Dat brengt ons bij de constatering dat de praktische theologie (en de SWT) niet alleen hierin, maar op meer punten niet wezenlijk verschilt van de andere disciplines binnen de theologie. Zo geldt feitelijk voor elke theologische discipline dat er een voortdurende interactie is met andere disciplines, en dat de methodes daar vergaand door bepaald worden. Zo is er de relatie tussen exegese en taalwetenschappen, tussen godsdienstwijsbegeerte en filosofie, tussen kerkgeschiedenis en geschiedwetenschappen, enzovoorts. Voor elk van deze disciplines geldt wat ook voor de SWT geldt, dat er een noodzakelijke en tegelijk gespannen verhouding bestaat met de niet-theologische wetenschappen. Eveneens geldt voor alle disciplines dat voortdurend de vraag gesteld moet worden wat het specifiek theologische is in de integratie. Die nadruk op de eigen theologische inbreng binnen de praktische theologie vinden we bijvoorbeeld bij Browning (1978), Daecke (1974), Dingemans (1994), Firet (1987) en Scharfenberg (1974).

De vakgroep SW binnen de theologische faculteit staat daarmee voor de vraag hoe ze wetenschappelijk kan functioneren op het grensvlak van theologie en sociale wetenschappen. Dat betekent dat een duidelijk zicht op de onderlinge verhouding nodig is ter voorkoming van systematische denkfouten. In de praktische theologie is daarom de integratie steeds een punt van discussie geweest. In de bespreking van de verhouding tussen de verschillende disciplines zijn verschillende motieven te ontdekken. Deze bewegen zich tussen afwijzing en uitlevering, die volgens Riess (1973) beide een misverstand in de integratie zijn.

Bij interdisciplinaire samenwerking kan een perspectivistische benadering goede diensten doen (Pruyser 1978). Bij intradisciplinaire integratie is vaak sprake van een eclectisch gebruik van sociaal-wetenschappelijke methoden en inzichten (Dingemans 1986, Houtsma 1981, Lindijer 1984, en met name ook in de wetenschapstheoretisch vaak te simplistische integratie in de evangelische literatuur, zie Collins 1980, Crabb 1987, Foster & Bolsinger 1990). Pattison (1986) vergelijkt dit met de onkritische houding ten opzichte van de Bijbel die we vinden in het fundamentalisme. Feitelijk is hier sprake van een ancilla-motief, waar de

sociale wetenschappen een hulpje zijn voor de theologie, een motief dat tegenwoordig veelal wordt afgewezen (Bäumler 1976). In verschillende gevallen wordt dan ook als aanvulling een kritisch motief genoemd, namelijk dat van de 'Fremdprophetie', waarbij de theologie van buitenaf bekritiseerd en daardoor gelouterd wordt (Dingemans 1986, Mette & Steinkamp 1983, Scharfenberg 1974, Visser 1991). Ook dit motief wordt echter niet alom aanvaard. Tenslotte is er sprake van een correlatie-motief ('coöperatie' of 'convergente opties'), waarin de samenwerking is gebaseerd op een veronderstelling van neutrale basale ontologie en antropologie (Heitink 1984, Mette & Steinkamp 1983, Scharfenberg 1974). Visser (1991) spreekt uiteindelijk van de functie van SWT als het bellemeisje: de jongste dienstmeid, die de deur moet open doen. Daarmee heeft zij een eigen verantwoordelijkheid. Zonder bellemeisje wordt de theologie een gesloten huis. Zonder theologie is het nutteloos het huis te laten voortbestaan. Die noodzakelijke en tegelijk gespannen verhouding probeert Baumgartner (1990) vorm te geven door het correlatie-motief te verbinden met de notie van wederzijdse kritiek.

Op dit punt moet geconcludeerd worden dat de SWT niet wezenlijk verschilt van de andere theologische disciplines. Steeds weer is er de worsteling niet of, maar hoe de niet-theologische disciplines een plaats krijgen. Dat is inherent aan het verschijnsel theologie, waar het steeds weer gaat om de interactie van het specifiek religieuze enerzijds en de mens in zijn bestaanswereld anderzijds. Die wisselwerking is noodzakelijk voor een theologie die de mens serieus wil nemen. Dat geeft ook aan dat de theologische disciplines, waaronder de SWT, een eigen bijdrage hebben, ook in het gesprek met de niet-theologische discipline waar ze het meest mee verwant zijn. Dat betekent dat de SWT als brugverschijnsel niet marginaal is, maar veeleer precies doet wat zij (en de hele theologie) moet doen!

DE BRUG TUSSEN THEORIE EN PRAKTIJK

Een en ander wil niet zeggen dat er geen verschil is tussen SWT en de overige theologische en niet-theologische disciplines. Enigszins gechargeerd zou men kunnen stellen dat de theologische disciplines de neiging hebben (gehad?) vooral deductief te werken, terwijl met name de sociaal-wetenschappelijke disciplines vooral inductief pleegden te functioneren. De SWT bevinden zich nu op de brug tussen niet alleen twee wetenschapsgebieden, maar ook tussen deze twee benaderingen. Heitink (1993) benoemt de praktische theologie dan ook als een theologische handelingswetenschap, waarbij een combinatie van inductieve en deductieve benaderingen nodig is (zo ook van der Ven 1990).

In toenemende mate wordt daarbij de nadruk gelegd op het eigen karakter van en de eigen toegang tot de bronnen (Caldwell 1978). Praktische theologie is niet slechts een toepassing van bijvoorbeeld systematische theologie, maar kent eigen mogelijkheden en biedt daarmee een noodzakelijke bijdrage aan het geheel van de theologie (Fowler 1987). Aan de andere kant is praktische theologie ook geen pure praxis. Alle praxis en ervaring is immers al geladen met theorie (Tracy 1983).

Juist om deze brugfunctie heeft de praktische theologie relaties met zowel de theologische als de mens-wetenschappelijke disciplines (Fowler 1983, Dingemans 1986, Zerfaß 1974).

Zo bevinden de SWT zich tussen theorie en praktijk. Over de wijze waarop dit dient te worden geconcretiseerd is door velen gedacht en geschreven. Toonaangevend is daarbij het model van Zerfaß (1974) geweest, al geven de schrijvers die hem citeren onmiddellijk ook voorstellen voor wijziging van het model aan. Zerfaß gaat uit van een bestaande praxis, zoals die bijvoorbeeld in een gemeente of het werk van een pastor voorkomt, en neemt derhalve zijn uitgangspunt niet in een bestaande theorie. Op deze praxis wordt gereflecteerd met behulp van theologische en sociaal-wetenschappelijke disciplines, die ook onderling in gesprek zijn. Daardoor ontstaat een praktisch-theologische theorie, die uitmondt in een vernieuwde praxis. Bons-Storm (1985) verheldert dit model, en met name de wisselwerking tussen theologie en sociale wetenschappen, door daar de onderzoeker of de werker in het veld te plaatsen. Daar ontstaat dan een hermeneutische cirkel langs de beide disciplines, de praktisch-theologische theorie en de vernieuwde praxis. De bestaande praxis blijft opvallend genoeg buiten deze hermeneutische cirkel. Dit ontlokt Dingemans (1986) de kritiek dat daarmee de onderzoeker of de werker in het veld te zeer centraal komt te staan. Hij pleit er daarom voor het uitgangspunt van de reflectie te nemen in de gemeenschap en in de bestaande praxis. Bovendien ziet hij eerder twee hermeneutische cirkels, die tegelijk worden doorlopen, waarbij de ene zich beweegt langs de bestaande praxis, de theologie en de vernieuwde praxis, en de andere langs de bestaande praxis, de sociale wetenschappen en de vernieuwde praxis. Het snijpunt van de twee cirkels wordt gevormd door de praktisch-theologische theorie. Dat betekent - en dit is de winst van zijn model boven dat van Zerfaß - dat de invloed van beide disciplines op de praxis van meer belang is dan de onderlinge beïnvloeding. Baumgartner (1990) tenslotte gaat aan de nederlandse discussie voorbij, en neemt het model van Zerfaß in grote lijnen over, maar vult aan dat ook de nieuwe praxis geobserveerd en getoetst wordt om te zien of de gewenste effecten ook bereikt worden.

Om de verschillende elementen recht te doen bepleit Heitink (1993) een voortdurende wisselwerking en afwisseling tussen theorie en praktijk. Daarmee is (in het licht van het voorgaande) niet veel gezegd, maar hij doet wel een waardevolle poging deze wisselwerking methodologisch uit te werken. Daarbij kiest hij voor een indeling in drie perspectieven. Het interpretatiemodel van de praktisch-theologie (opgevat als theologische handelingswetenschap) heeft als kernvraag steeds: 'wie doet wat?' Deze vraag wordt echter geconcretiseerd op drie verschillende wijzen. In het eerste perspectief wordt de centrale vraag verbonden met de vragen: waarom / waarover? Dit noemt Heitink het hermeneutische perspectief. In het tweede perspectief (het empirische) gaat het om de vraag: waar / wanneer? Het derde perspectief (strategisch) richt zich op de vraag: hoe / waartoe? Met deze driedeling wil Heitink recht doen aan de grote verscheidenheid in benaderingen, en schetst hij de soms strijdende partijen als bondgenoten met

één centrale gezamenlijke vraag. Dat is verhelderend en hoopgevend, maar misschien iets te glad in elkaar geschoven (Dingemans 1994).

Hoe dat ook zij, de SWT bevinden zich op de brug tussen theorie en praktijk. Ze kunnen niet anders, ze mogen niet anders, en ze willen niet anders. De bijna onvermijdelijke consequentie is echter dat de SWT ook op dit punt een omstreden wetenschapsgebied is. Voor de wetenschappers die meer deductief en theoretisch geïnteresseerd zijn is de wisselwerking met de praktijk een teken dat de SWT minder wetenschappelijk zijn. Dat wordt vervolgens onderbouwd met het gegeven dat veel publikaties vanuit de SWT gericht zijn op werkers in het veld. Dergelijke publikaties worden onder bijvoorbeeld theologen wel gewaardeerd, maar vaak niet beschouwd als een noodzakelijk onderdeel van de wetenschapsbeoefening. Aan de andere kant zijn veel werkers in het veld vooral geïnteresseerd in een snelle en duidelijke weg van de bestaande praxis naar de vernieuwde praxis, waarbij de wetenschappelijke onderbouwing gewaardeerd wordt, maar niet altijd als noodzakelijk wordt gezien.

De brugfunctie van de SWT leidt dus ook op dit punt tot kritiek van beide oevers die door de brug verbonden worden. Tegelijk constateren we opnieuw dat de nadruk op de maatschappelijke relevantie inherent is aan de positie die de SWT innemen en de opdracht die ze hebben. Het mag zelfs gezegd worden dat dit de SWT een centrale functie geeft in de interactie tussen de theologie en de werkelijkheid waarin de theologie zich bevindt en waarover zij spreekt. Feitelijk zou dat - mutatis mutandis - voor elke theologische discipline moeten gelden. Dat de SWT deze fundamentele taak systematisch ter harte neemt mag dan ook voor de andere disciplines geen alibi zijn om zich terug te trekken in de ivoren toren. Het zou toe te wensen zijn dat deze voortrekkersfunctie door de gehele theologie wordt verstaan en nagevolgd. Dat betekent dat de SWT als brugverschijnsel niet marginaal is, maar veeleer precies doet wat zij (en de hele theologie) moet doen!

DE BRUG TUSSEN IDEEAAL EN WERKELIJKHEID

Wanneer we uitgaan van deze verbinding tussen theologie en sociale wetenschappen en tussen theorie en praktijk, dan is de brug tussen ideaal en werkelijkheid bijna onvermijdelijk. Men kan de zaak versimpelen door ideaal gelijk te stellen met theorie en met de deductieve neigingen van de theologie en werkelijkheid met praktijk en de inductieve neigingen van de sociale wetenschappen. Dat zou echter een vergroving zijn van de realiteit. Inderdaad zijn de genoemde parallellen wel op te merken, maar de realiteit is gevarieerder en veelkleuriger dan een dergelijk schema.

De werkelijkheid waar we mee te maken hebben in de SWT is de bestaanswerkelijkheid van de moderne mens. In de afscheidscolleges van zowel Steegman als Visser wordt op een bepaald aspect daarvan nadrukkelijk ingegaan. Steegman heeft het over de religieuze pluriformiteit die onze samenleving kenmerkt, en die ingrijpende vragen stelt bij en aan het confessioneel onderwijs. Visser gaat vooral in op het individualisme, dat een vraagstuk van de eerste orde is

in de interactie tussen persoon en sociale omgeving. Voor beiden gaat het daarbij om de vraag hoe de ontmoeting met de ander kan plaats vinden in een verbrokkelde wereld. In de volgende paragraaf zullen we daar nog enkele inleidende opmerkingen bij plaatsen.

Eerst dienen we echter nog iets te zeggen over het doel van dergelijke analyses. We sluiten dan aan bij het onderscheid dat Heitink (1993) maakt tussen het hermeneutische, empirische en strategische perspectief. In de manier waarop hij de drie perspectieven uitwerkt wordt duidelijk dat het niet gaat om tegenstrijdige of zelfs geheel verschillende benaderingen. Wel zijn er verschillende nadrukken te vinden, maar de perspectieven zijn ongelijksoortig. Het empirische perspectief is vooral aan de orde bij onderzoek. Daar ligt het doel in het verklaren van de fenomenen, en de empirische lijn beweegt zich dan ook van observatie langs inductie / veronderstelling, deductie / voorspelling en toetsing naar de evaluatie. Het hermeneutische perspectief heeft als doel het begrijpen van mensen, handelingen en andere fenomenen. Hier gaat de beweging van voorverstaan via waarneming / ervaring, interpretatie / discours en zingeving naar het handelen. Men kan concluderen dat dit perspectief met name betrekking heeft op de theorie. Het strategische perspectief tenslotte heeft de verandering tot doel, en richt zich dan ook allereerst op de praktijk. Dit perspectief verloopt van probleemstelling over diagnose, plan en ingreep tot de evaluatie. Heitink constateert tussen deze drie processen een duidelijke parallel.

De verhouding tussen de drie perspectieven moet volgens Heitink zo gezien worden dat begrijpen en verklaren (hermeneutisch en empirisch) elkaar nodig hebben en oproepen, omdat ze alleen samen een adequate methodologie bieden, die tot veranderen kan leiden. Dat betekent dat het uiteindelijke doel van de SWT niet enkel een kwestie is van verklaren of begrijpen, maar dat het moet uitmonden in de verandering. Daarbij krijgen het hermeneutische en empirische perspectief de voorrang, omdat daar de inzichten gewonnen worden die noodzakelijk zijn voor een verantwoorde verandering.

Verandering kan dus als doel worden gezien van de SWT. Dat krijgt in de praktijk de gestalte van het meedenken, stimuleren en ondersteunen van de werkers in het veld, waarbij het empirische en hermeneutische vooral een rol spelen in de SWT zelf, terwijl het strategische perspectief nader wordt toegepast door de werkers in het desbetreffende veld. Deze verbinding wordt bijvoorbeeld gelegd in het Centrum voor Interreligieus Leren en de Pastoraal-Psychologische Leergang waar respectievelijk Steegman en Visser een belangrijke bijdrage aan geleverd hebben. Op deze wijze krijgt ook de brug tussen theorie en praktijk een concrete vorm.

In de verankering van het strategische perspectief in het hermeneutische en empirische ligt ook de brug tussen ideaal en werkelijkheid. Wanneer immers de verandering het doel is, dan is de primaire vraag wat het doel van de verandering is. Anders gezegd: waar willen we naar toe, en wie bepaalt dat. Precies op dit punt komt ook het voluit theologische karakter van de SWT aan de orde. Men kan dat zoals gezegd versimpelen tot een teleologisch schema, waarbij de theologie het

ideaal en daarmee het doel bepaalt en de sociale wetenschappen de weg waarlangs dat doel bereikt kan worden. In bepaalde gevallen is dat ook een denkbare invulling, maar bruikbaar lijkt hier de weg die Baumgartner (1990) wijst, als hij de integratie van sociale wetenschappen en theologie zoekt in de correlatie van centrale begrippen en fenomenen, waarbij hij uitdrukkelijk ruimte laat voor wederzijdse kritiek.

Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van een pastoraal-psychologisch punt van gesprek. Schilder (1987) heeft laten zien dat de gereformeerde leer kan bijdragen aan de ontwikkeling van depressies. Haar publikatie is aanleiding geweest tot een uitgebreide gedachtenwisseling over enerzijds de achtergronden van deze negatieve invloed, en anderzijds de mogelijkheden om deze invloed te veranderen. Daarbij spitst de vraag zich toe op de begrippen aanvaarding en genade (Ganzevoort 1990). Tussen deze begrippen wordt een correlatie gezien. Van theologische zijde dient daarbij de vraag gesteld te worden of de inhoud van deze begrippen wel aansluit bij elkaar. Zo maakt Klein Kranenburg (1988) bezwaar tegen het gelijkstellen, omdat de inhoud van de genade te maken heeft met de rechtvaardiging door Christus, en de nadruk op aanvaarding als pastorale weg een overwaardering van de taak en mogelijkheden van de pastor inhoudt. Van psychologische zijde wordt terecht de vraag gesteld waarom de genade, die zo centraal staat in de theorie, in de praktijk door zo velen niet wordt ervaren. Naast de correlatie wordt de SWT dan ook bepaald door de wederzijdse kritiek, waardoor ze zich des te vruchtbaarder kan richten op een daadwerkelijke verandering. Het doel van die verandering kan dan psychologisch worden benoemd als (zelf-)aanvaarding en theologisch als leven uit genade.

De theologie heeft dus een belangrijke - maar niet allesbepalende - stem bij het bepalen van het doel van de verandering. De concrete inhoud daarvan heeft uiteraard te maken met de zo verschillende onderwerpen waar de SWT zich mee bezig houden. In het afscheidscollege van Steegman wordt dit doel theologisch geplaatst in de spanning tussen de eigenheid van het christelijk geloof en de openheid voor de andere godsdiensten. Visser plaatst zijn analyse in de spanning tussen de individuele eigenheid en de gemeenschap. Voor beiden heeft de werkelijkheid niet het laatste woord, maar wordt er (impliciet of expliciet) naar een ideaal verwezen, dat mede geformuleerd moet worden in theologische termen. Beiden beperken zich in dit kader tot het verklaren en begrijpen, maar ze geven onmiddellijk aanzetten voor het veranderen. Tegelijk is er geen sprake van een eenzijdige richting van ideaal naar werkelijkheid, alsof de enige stap die nog gezet zou moeten worden die van de toepassing is. De werkelijkheid heeft ook invloed op het ideaal, en verandert zelfs het ideaal. In andere tijden of situaties zou het doel van verandering wellicht verzuiling (bij Steegmans onderwerp) of gemeenschap (bij Vissers onderwerp) zijn, maar dat is vanuit de analyse van de werkelijkheid geen reële of zelfs gewenste optie.

Zo kunnen we concluderen dat ideaal en werkelijkheid voortdurend op elkaar betrokken dienen te worden. In deze wisselwerking ontstaat het veranderingsperspectief, waaraan de SWT een bijdrage leveren. Daarbij mag de

SWT' zich niet terugtrekken in een eenzijdige toepassing van het ideaal in de werkelijkheid, en evenmin in een kritiekloze acceptatie van de werkelijkheid als basis voor de bijstelling van het ideaal. Alleen door een brug te slaan tussen ideaal en werkelijkheid kan ze functioneren als theologische handelingswetenschap. Dat betekent dat de SWT' als brugverschijnsel niet marginaal is, maar veeleer precies doet wat zij moet doen!

DE BRUG TUSSEN PERSOON EN CONTEXT

In de werkelijkheid waar we mee te maken hebben tekenen zich belangrijke ontwikkelingen en structuren af. In het voorgaande zijn daarvan de religieuze pluriformiteit en het individualisme genoemd. Heitink (1993) schetst de historische achtergronden van de praktische theologie onder de noemers van 'de verlichting van het subject', 'de modernisering van de samenleving', 'de doorwerking van het sociale vraagstuk' en 'het moderne pluralisme in kerk en theologie'. Men kan vragen of dit niet tezeer gsystematiseerd is (Dingemans 1994), maar in elk geval worden hier enkele fundamentele verschuivingen in de samenleving mee aangeduid. Al deze verschuivingen hebben op de één of andere wijze te maken met de interactie tussen persoon en context. Dat is niet bevreemdend, want de twee termen zijn algemeen genoeg, en lopen daardoor het gevaar nietszeggend te worden. Toch zijn ze in het kader van deze inleiding bruikbaar, omdat er juist in deze verhouding belangrijke veranderingen zijn opgetreden.

Hier willen we enkele opmerkingen maken over de verhouding tot de context, en dan met name gericht op het gegeven dat die context steeds meer een verbrokkelde context is. Op dit gegeven is nadrukkelijk gewezen door Gerkin (1986). Hij zoekt naar een verbreding van het pastorale perspectief waarbij "human individual and corporate identity" nauw verboden wordt met "the narratives that have historically shaped those identities, giving them purpose and direction". Die identiteit van persoon en context is sterk bepaald door de enorme fragmentering van het leven. Daaronder verstaat Gerkin dat de moderne mens niet langer leeft binnen één context met gedeelde normen, waarden en overtuigingen, maar in een veelvoud van contexten, die elk een eigen levenssfeer en cultuur vertegenwoordigen, zodat ook de overtuigingen en doelen verschillen of elkaar zelfs tegenspreken. In zijn narratief-hermeneutische benadering brengt hij dit onder woorden als de vele verhalen waar het individu zich in bevindt, en waardoor hij of zij soms met grote moeite de leefwereld kan integreren tot één verhaal. De oorzaken van deze fragmentering zijn onder meer te vinden in de toegenomen mobiliteit, urbanisatie en industrialisatie.

Naast - en in samenhang met - de fragmentering treffen de pluralisering aan. Wanneer de mens leeft in een veelheid van contexten, dan betekent dat dat er niet alleen voor de persoon, maar ook voor de samenleving geen overkoepelend patroon van normen en waarden meer is. Dat heeft alles te maken met de verbreding van de horizon, die mogelijk is geworden door de technische

ontwikkelingen. Binnen het uur kunnen we ooggetuigen zijn van wat zich afspeelt aan de andere kant van de wereld. Bovendien zijn de transport-mogelijkheden zo uitgebreid, dat de economie en de politiek zijn uitgegroeid tot mondiale fenomenen, zodat ook de migratie grote vormen aannam. Al die ontwikkelingen betekenen een uitbreiding van het aantal mogelijke en plausibele zingevingssystemen zoals ze in de context voorhanden zijn. Op de consequenties van deze ontwikkeling gaat Steegman in zijn afscheidscollege uitgebreid in.

Een derde facet van de veranderingen is de individualisering. Dit vormt bij Vissers bijdrage een kernthema, zodat we er hier niet veel over hoeven te zeggen. Wel willen we hier benadrukken dat deze individualisering een nadruk op de persoonlijke autonomie en keuzen betekent, die sterk samenhangt met het toegenomen aanbod van contexten en zingevingssystemen. In een wereld met één overkoepelend patroon van normen en waarden is de persoon in eerste instantie een onderdeel van de gemeenschap; in een verbrokkelde wereld komt de keuze steeds meer bij het individu te liggen.

Daaruit valt te begrijpen dat ook de secularisering met deze ontwikkelingen samenhangt. In de afgelopen decennia is de invloed van kerk en godsdienst opvallend verminderd. Daar staat weliswaar een even opvallende hunkering naar nieuwe religiositeit tegenover (waarbij het de vraag is of het wel nieuw en of het wel religieus is), maar het blijft een feit dat de moderne mens niet slechts in kerkelijke betrokkenheid, maar in wezen gesecculariseerd is. Dat kan onder woorden worden gebracht met van Peursens aanduiding van de huidige cultuur als een functioneel denkende. De centrale vraag is niet meer of iets waar is, maar of iets werkt. Dat kan mede verklaren dat tal van alternatieve genezers, nieuwe religieuze groepen en evangelicale stromingen zoveel aanhang krijgen. Deze beschrijving brengt tot de theologische vraag of er daarbij nog wel sprake is van ontzag voor het heilige (of: De Heilige).

Het is mogelijk te discussiëren over de vraag hoe de onderlinge verhouding is van processen als pluralisering, individualisering, secularisering en fragmentering. De oorzaak-en-gevolg-relaties daartussen zijn complex en waarschijnlijk steeds wederzijds. De nauwe samenhang tussen deze (en andere) ontwikkelingen beklemtoont in elk geval dat we leven in een tijdsgewricht waar wezenlijke veranderingen optreden. Die conclusie boet niet aan kracht in wanneer geconstateerd wordt dat deze ontwikkelingen al lange tijd spelen, en dat de wortels ervan terug gevoerd kunnen worden tot (vele) eeuwen geleden. Het is juist in onze tijd, dat de vruchten van de verandering geplukt worden, en het is onder anderen aan de SWT om te beoordelen of deze vruchten zoet of wrang zijn.

Bij de beoordeling van de vruchten wordt zoals gezegd de werkelijkheid voluit serieus genomen. Zo blijkt uit de bijdragen van zowel Visser als Steegman dat de door hen centraal gestelde processen van individualisering respectievelijk pluralisering niet bij voorbaat negatief worden geduid. Wel zien beide ernstige en fundamentele vragen, zodat er ook sprake is van kritiekloze uitlevering aan de werkelijkheid. De spanning tussen persoon en context en de spanning tussen

ideaal en werkelijkheid wordt niet opgelost door eenzijdig voor één van beide polen te kiezen. De spanning wordt gehandhaafd, en leidt tot de wezenlijke vragen op zowel theologisch als sociaal-wetenschappelijk vlak. Ook in de verhouding tussen persoon en context nemen de SWT beide polen volledig serieus.

SLOTOPMERKINGEN

De SWT vervullen voortdurend een brugfunctie, waarbij verschillende dimensies te onderscheiden zijn. Wetenschapstheoretisch, methodologisch, principieel, en inhoudelijk krijgt de brug steeds verschillende gestalten, maar fundamenteel is de verbinding die steeds gelegd wordt. Hoezeer ook van beide oevers kritiek kan worden geoefend, en hoe terecht deze kritiek ook kan zijn, het brug-karakter van de SWT kan slechts worden opgegeven wanneer we genoeg nemen met opheffing van SWT / praktische theologie. Naar hun wezen hebben de SWT een taak en positie als brug.

Nu kan de vraag vanuit de vorige paragrafen gesteld worden of het hier gaat om één brug met verschillende rijbanen (voor verschillende soorten verkeer) of om verschillende bruggen. Uit de bespreking blijkt dat er een groot aantal dwarsverbanden is. Wat dat betreft kan het beeld wellicht beter worden omschreven als brug die op de beide oevers verschillende op- en afritten heeft, waar verschillende verkeersdeelnemers gebruik van maken, en waar het overkoepelende begrip te formuleren is als 'omgaan met de ander'. Zo'n term haalt wel onmiddellijk de vaagheid binnen, maar dat is misschien wel inherent aan een zo omvattend project. Ter vergelijking kan men wijzen op het programma van de landelijke onderzoeksschool theologie en godsdienstwetenschappen. Dat heeft als algemene titel meegekregen: 'religie en theologie in heden en verleden'. Net als bij het thema 'omgaan met de ander' kan men zich hier afvragen of er dan nog aspecten zijn die buiten het programma vallen. Dat mag waar zijn, en het vereist ook inderdaad aanvulling van meer specifieke omschrijvingen. Bij een goede beschrijving van de constructie en de functies van de brug mag echter het richtinggevende thema even vaag, complex en open zijn als de werkelijkheid en het ideaal waartussen de brug zich beweegt.

LITERATUUR

- Baumgartner, I. (1990) *Pastoralpsychologie*. Düsseldorf: Patmos
- Bäumler, C. (1976) Zum Verhältnis von Theologie und empirischer Sozialforschung. In: C. Bäumler e.a.: *Methoden der empirischen Sozialforschung in der Praktischen Theologie: Eine Einführung*. München: Kaiser
- Browning, D.S. (1978) *Normen en waarden in het pastoraat*. Haarlem: de Toorts
- Caldwell, C.F. (1978) *Pastoral theological hermeneutics*. Ann Arbor: UMI
- Collins, G.R. (1980) *Christian counselling*. Waco (Texas): Word Inc.

- Crabb, L.J. (1987) *Principes voor Bijbels pastoraat*. Hoornaar: Gideon
- Daecke, S.M. (1974) Wissenschaftstheoretische Einführung. In: R. Klostermann & R. Zerfaß (Eds.) *Praktische Theologie Heute*. München: Kaiser
- Dingemans, G.D.J. (1986) *In de leerschool van het geloof*. Kampen: Kok
- Dingemans, G.D.J. (1994) Praktische theologie. Boekbespreking van Heitink (1993). *Praktische theologie* 21(1), 92-99
- Firet, J. (1987) Het theologisch gehalte van de Klinische Pastorale Vorming. *Praktische Theologie* 14(1), 37-48
- Foster, J.D. & Bolsinger, S.A. (1990) Prominent Themes in Evangelical Integration Literature. *Journal of Psychology and Theology* 18(1), 3-12
- Fowler, J.W. (1983) Practical theology and the shaping of christian lives. In: D.S. Browning (Ed.) *Practical Theology*. San Francisco: Harper & Row
- Fowler, J.W. (1987) *Faith Development and Pastoral Care*. Philadelphia: Fortress Press
- Ganzevoort, R.R. (1990) *Mag ik er zijn? over genade en veroordeling*. Kampen: Kok-Voorhoeve
- Gerkin, C.V. (1986) *Widening the Horizons, Pastoral Responses to a Fragmented Society*. Philadelphia: Westminster
- Heitink, G. (1984) *Pastoraat als hulpverlening*. Kampen: Kok
- Heitink, G. (1993) *Praktische theologie*. Kampen: Kok
- Houtsma, R. (1981) *De groep als pastorale weg: een kritische literatuurstudie over pastoraal groepscoaches*. Den Haag: Boekencentrum
- Klein Kranenburg, E.S. (1988) *Trialoog, de DERDE in het pastorale gesprek*. 's Gravenhage: Boekencentrum
- Lindijer, C.H. (1984), *Pastor en therapeut; wat kan pastoraat leren van psychotherapie*. 's Gravenhage: Boekencentrum
- Mette, N. & Steinkamp, H. (1983) *Sozialwissenschaften und Praktische Theologie*. Düsseldorf: Patmos
- Pattison, S. (1986) The use of behavioural sciences in pastoral studies. In: Ballard, P. *The foundations of pastoral studies and practical theology*. Cardiff: Faculty of Theology
- Pruyser, P.W. (1978) *De pastor als diagnosticus*. Haarlem: De Toorts
- Riess, R. (1973) *Seelsorge: Orientierung, Analysen, Alternativen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Scharfenberg, J. (1974) Psychologie und Psychotherapie. In: R. Klostermann & R. Zerfaß (Eds.) *Praktische Theologie Heute*. München: Kaiser
- Schilder, A. (1987) *Hulpeloos maar schuldig, het verband tussen een gereformeerde paradox en depressie*. Kampen: Kok

- Tracy, D. (1983) The foundations of practical theology. In: D.S. Browning (Ed.) *Practical theology*. San Francisco: Harper & Row
- Ven, J.A. van der (1990) *Entwurf einer empirischen Theologie*. Kampen: Kok
- Visser, J. (1991) *Het bellemeisje van de theologie*. Rede bij de opening van het academisch jaar. Utrecht: R.U.U. n.u.
- Zerfaß, R. (1974) Praktische Theologie als Handlungswissenschaft. In: R. Klostermann & R. Zerfaß (Eds.) *Praktische Theologie Heute*. München: Kaiser